

Агресивна поведінка:

її сутність та причини

В. І. Тимошенко

доктор юридичних наук, професор

Розглядається зміст поняття «агресивна поведінка». Визначаються та аналізуються причини такої поведінки. Акцентується увага на кримінальній агресії, її особливостях. Простежується зв'язок агресії зі шкодою. Розмежовуються поняття «агресія» та «агресивність». Обґрунтовується соціальна детермінованість агресії.

Ключові слова: *агресія, агресивність, агресивна поведінка, насилля, шкода, особистість, кримінальна агресія, учасники конфлікту, формування особистості.*

Важливим завданням держави і суспільства у цивілізованому світі є забезпечення прав і свобод людини. Виконання цього завдання в Україні нині ускладнюється тією обставиною, що замість декларованих прогресивних реформ, які мають забезпечити право на гідне людське існування, на практиці відбувається різке падіння рівня життя населення. Поглиблюється розрив між багатими і бідними, зростає соціальна напруга. Масове безробіття доповнюється шоком, що зумовлений безпрецедентним зростанням тарифів на оплату житлово-комунальних послуг. Девальвація гривні,

що продовжується, з економічного феномену перетворюється на фактор політичної дестабілізації. Адже на сході країни йде війна. Неминучі за таких обставин негативні переживання без сумніву тягнуть за собою депресивний стан особистості, апатію або, навпаки, схильність до підвищеної жорстокості і агресивності. Все це призводить до втрати життєвих орієнтирів, розгубленості, зниження моральних вимог у суспільстві, деформації правової свідомості населення, росту злочинності.

Протидіяти злочинності можна лише знаючи її причини. Характеристика злочинності завжди пов'язується з насиллям,

агресивною поведінкою. Відповідно на особливу увагу заслуговують фактори, що зумовляють таку поведінку. Насилля, як відомо, є проявом самої структури буття. Агресивність людини виправдана з точки зору еволюційної теорії, оскільки вона давала можливість у далекому минулому захистити себе, здобути їжу, а отже, вижити. Зараз щоденно підтверджуються широковідомі слова американського психолога К. Лоренца, що насилля пронизує все буття людини. Насилля як об'єктивна даність соціального існування людини (з точки зору З. Фрейда і Е. Дюркгейма) не може бути подолане раз і назавжди. Адже об'єктивні причини насилля доповнюються суб'єктивними. Егоїзм, заздрість, бажання самоствердження, безмежні амбіції та інші подібні підстави нерідко підштовхують людину до агресивних дій, за допомогою яких вона прагне досягти бажаного. Суспільство мусить знайти способи контролювати такий стан і нейтралізувати найбільш небезпечні його прояви.

Агресію як психологічний феномен і як специфічну поведінку досліджували вітчизняні і зарубіжні вчені – психологи, юристи, політологи, біологи, філософи, соціологи та ін. Це Ю. М. Антонян, Л. Берковіц, Р. Берон, Л. І. Белозерова, Е. К. Волконська, Н. В. Гришина, Д. В. Жмуров, А. Ф. Зелінський, О. В. Змановська, Є. П. Ільїн, С. М. Іншаков, П. А. Ковальов, В. М. Кудрявцев, К. Лоренц, Е. Фромм та ін., у працях яких аналізуються сутність, характер, природа агресії, її конкретні прояви. Проблема ж визначення причин агресії та способів її подолання, незважаючи на вже проведені дослідження, залишається відкритою. З огляду на реалії сьогодення особливої уваги заслуговує кримінальна агресія. Тому аналіз ряду аспектів цієї проблеми став метою нашої статті.

У психології під агресією (від лат. *aggressio* – напад) розуміють поведінку, спрямовану на завдання фізичної або психологічної шкоди, аж до знищення об'єкта агресії. Дослідження психологів підтверджують, що стан агресії зазвичай супроводжується гнівом, ворожістю, ненавистю і т. п. Агресія може бути як усвідомлена, так і неусвідомлена. Так, реакція у відповідь на загрозу життю, наприклад, атака, виникає підсвідомо. Агресивний імпульс, навіть неусвідомлений, детермінує поведінку. Сама ж поведінка людини перебуває під контролем свідомості і волі (за винятком окремих критичних ситуацій, що пов'язані зі станом афекту). Агресія може бути ворожа або інструментальна. Людина, що проявляє ворожу агресію, прагне завдати зло або шкоду тому, на кого нападає. У випадку інструментальної агресії завдання шкоди не є самоціллю, агресивні дії використовуються як інструмент для досягнення певної мети. Разом з тим шкода завдається.

З точки зору кримінології, агресія – це протиправна навмисна поведінка, спрямована на заподіяння прямої фізичної або психічної шкоди іншій живій істоті (істотам). У разі неможливості прямої розрядки агресії стосовно людини (або тварини), відбувається зміщення агресії (свідомо або несвідомо) на неживий предмет (культурні, природні цінності). Отже, об'єктом агресії може бути як жива істота, так і неживий предмет. Жертвою кримінальної агресії може бути і юридична особа. Залежно від суб'єкта кримінальну агресію поділяють на індивідуальну, колективну, масову. Агресором може бути і держава.

Агресія завжди цілеспрямована. Випадкові діяння, внаслідок яких завдається шкода, агресією не визнаються. Агресія завжди пов'язана зі шкодою або небезпекою її завдати. Метою

агресора, який діє усвідомлено, є саме завдання шкоди. Можна сказати, що агресія мотивована наміром завдати шкоду об'єкту агресії. Лише у випадку садистського прояву агресії метою є страждання жертви. А мазохіст прагне власних страждань [1]. У даному випадку мотив стосується наслідків, що настали, або самої дії, і збігається з метою. Визначення мотиву відповідає на запитання: чому людина діяла саме так, а не інакше? Мета визначає напрям дій та їх результат.

Поведінка людини полімотивована. Розрізняють види кримінальної агресії виходячи з її мотивів: терористична, хуліганська, корислива та ін.

Кримінальна агресія може здійснюватись у насильницьких (безпосередніх) і ненасильницьких (опосередкованих) формах. Агресивна поведінка, насилля є крайньою формою прояву агресії. Якщо розкрити широкий смисл поняття «насилля», то воно охоплює весь комплекс діянь, що завдають шкоду як внаслідок прямого фізичного примусу, так і опосередковано – внаслідок примусу економічного, політичного, ідеологічного, маніпулювання свідомістю і волею. Це завжди нелегальний вплив, що завдає шкоду. «Головна сутність насилля, – за словами англійського політолога Г. Ньютона, – полягає у тому, що завдяки його впливу людину примушують вести себе не так, як вона того б хотіла» [2]. Разом з тим поняття «агресія» і «насилля» не є синонімами. Агресія можлива і без прямого фізичного або психічного, психологічного насилля. Агресія не завжди жорстока, але жорстокість завжди агресивна.

Існують два основних критерії кримінальної агресії. По-перше, це безсумнівний руйнівний характер діяння. По-друге, заборона зазначеного діяння кримінальним законодавством. Насильницькі форми кримінальної агресії допускають

реалізацію деструктивного наміру, що має за мету посягання на життя і (або) здоров'я людини, майно, честь, гідність, професійні якості всупереч її власної волі, або незалежно від останньої. Такі дії можуть здійснюватись у формі відкритого фізичного або психічного насильства. Ненасильницькі форми кримінальної агресії характеризує деструктивна поведінка стосовно суспільно значущих неживих об'єктів (наприклад, знищення або пошкодження пам'яток історії та культури). В останньому випадку кримінальна агресія набирає вигляду шкідливих дій, спрямованих на пошкодження або знищення суспільно значущих цінностей. Такі дії в замаскованій формі виражають ненависть індивіда до іншої людини (групи людей), а в ряді випадків і вороже ставлення людини до суспільства загалом [3].

Злочинним вважається насилля, що вчинене свідомо. Кримінально каране насилля, кримінальна агресія – це тип умисної поведінки, що є гіпертрофованою активністю, стрімким наступом на певний об'єкт, у т. ч. в процесі досягнення конкретної мети, що містить у собі ознаки складу злочину. При цьому рівень активності характеризує не власне агресивно-кримінальне діяння, а саме процес придушення опору або досягнення мети.

Джерело агресивної поведінки полягає не лише в біологічній сутності людини. Прояви біологічно закладеного імпульсу до захисної агресії, а також виникнення і прояву агресії іншої природи (пов'язаної з прагненням до збагачення, бажанням підпорядкувати когось своїй владі, або навіть захистити, підвищити власний статус за рахунок самоствердження), мають підґрунтя у глибинній структурі особистості і пов'язані з соціальними факторами. Більшість дослідників агресії схиляються до визнання її соціальної детермінованості. Специфічними передумовами агресії зазвичай називають фрустрацію, стрес,

психологічний або фізичний дискомфорт, вербальний і фізичний напад.

Фрустрація (англ. *frustration* – розлад, зрив планів, крах) – специфічний емоційний стан, що виникає в результаті невдачі у задоволенні потреби або бажання за наявності непереборних, або таких, що важко подолати, перешкод, що супроводжується різними негативними переживаннями: розчаруванням, дратівливістю, тривогою, відчаєм. Фрустрація виникає як наслідок розходження між рівнем запитів і реальними досягненнями людини [4, с. 238]. У результаті такого емоційного стану людина вдається до образ, фізичних нападів на особу, поведінка якої, на її думку, сприяла фрустрації. Об'єктом агресії не обов'язково стає саме винна особа. Людина не завжди здатна проявити пряму, відкриту агресію стосовно того, кого вважає винуватим у своїх проблемах. У такому разі можливо зміщення агресії на інший об'єкт. Агресія може бути спрямована і на самого себе. У даному випадку можна говорити про аутоагресію, яка проявляється в самозвинуваченні, самознищенні, нанесенні собі тілесних ушкоджень аж до самогубства. Отже, об'єктом агресії може бути сам агресор.

Чи стане фрустрація причиною агресивної поведінки, – це залежить від інтерпретації індивідом множини ситуаційних факторів. Фрустрація з найбільшою ймовірністю може викликати агресію, якщо вона досить інтенсивна, якщо фрустрація виявляється неочікуваною, сприймається як сваволя, або якщо вона когнітивно прив'язується до агресії. Кожен, мабуть, не раз переконувався в справедливості когнітивно-неоасоціативної теорії Л. Берковіца, яка стверджує, що неприємна ситуація призводить до прояву негативних почуттів і виникнення негативних думок, які здатні ще більше посилити почуття [5].

Сильним детермінантом агресії є провокація, яка може бути фізичною або вербальною. Зазвичай люди прагнуть «дати здачі» і тому відповідають нападом на напад. Така поведінка може бути зумовлена бажанням запобігти можливому повторенню агресії з боку іншої особи, або ж справити враження людини, яка здатна захистити себе і покарати агресора.

Спонукальною причиною агресивної поведінки можуть бути т. зв. «сторонні спостерігачі». Вони можуть відігравати роль підбурювачів, навіть не будучи при цьому учасниками агресивних взаємодій. Сторонні спостерігачі здатні стимулювати або, навпаки, придушувати агресію прямими діями (наприклад, даючи поради учасникам конфлікту, чи насміхаючись над ними), або ж самим фактом своєї присутності на місці події (наприклад, агресор вважає, що присутні схвалюють його дії, або навпаки, засуджують) [6, с.147, 155].

На поведінку агресора можуть впливати поведінка і наміри потенційного об'єкта агресії – жертви, яка, наприклад, перебуває у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння. Ще більш важливе значення мають індивідуально-психологічні особливості самого агресора: його дратівливість, підозрілість, впевненість у вседозволеності і безкарності [7, с. 90].

Імовірність агресивної поведінки значною мірою залежить від емоційності людини. Емоція – це перша реакція, що виникає миттєво, ще до того, як людина встигла усвідомити і проаналізувати інформацію, вона вже позначається на обличчі, позі, рухах. Емоції особливо чітко проявляються у стані паніки, у натовпі.

Поняття «агресія», що характеризує поведінку, слід відрізнити від поняття «агресивність» – тобто властивість особистості, що проявляється в готовності до агресії. Л. Берковіц визначає агресивність як «відносно стабільну готовність

до агресивних дій у найрізноманітніших ситуаціях»; або «схильність до агресивної поведінки» [8, с. 44]. Агресивність може бути як стійкою рисою особистості, так і тимчасовою характеристикою людини, що має місце у певний момент, не є постійним станом, отже, не є властивістю особистості. Кримінальна агресія не обов'язково заснована на агресивній особистісній установці. Не за будь-якими агресивними діями суб'єкта дійсно стоїть агресивність особистості. Агресивність людини не завжди проявляється в явно агресивних діях.

На думку Р. Берона і Д. Річардсона, існують потенційні агресори, поведінка яких визначається властивими їм особистісними рисами характеру, індивідуальними установками і нахилами, які залишаються незмінними незалежно від ситуації. Розглядаючи лише людей, що не страждають на психопатологію, вказані автори зараховують до рис характеру, які викликають агресивну поведінку, такі: страх перед суспільним осудом, дратівливість, тенденцію бачити ворожість в чужих діях, впевненість індивіда у тому, що він за будь-якої ситуації залишається господарем своєї долі, схильність до відчуття сорому, а не вини у багатьох ситуаціях.

Відповідь на питання, чому людина діє агресивно, певною мірою дає вчення Е. Фромма про природу людської деструктивності. Витоки деструктивності (лат. *destructivus* – руйнівний, такий, що порушує нормальну структуру) він бачив у вадах культури і способу життя людини. На думку Е. Фромма, людина може бути деструктивною незалежно від наявності загрози самозбереженню і без зв'язку із задоволенням потреб. Порівнюючи поведінку людини з поведінкою тварин у неволі і враховуючи, що агресивність тварин в зоопарку значно зростає порівняно з їх перебуванням

у природному стані, він проводив аналогію з поведінкою людини у суспільстві. Цивілізована людина не живе у природному стані. Її існування завжди (за винятком стародавніх мисливців і збирачів плодів) пов'язувалось із несвободою, із безліччю обмежень та заборон. А людина потребує такої соціальної системи, в якій вона має своє місце, порівняно стабільні зв'язки, ідеї і цінності, що поділяються іншими членами спільноти. Але в масовому суспільстві людина почувається ізольовано, навіть будучи частиною маси: у неї немає переконань, якими вона могла б поділитися з іншими людьми, їх заміняють лозунги та ідеологічні штампи, які людина сприймає із засобів масової інформації. Соціальні умови сприяють зниженню у людей впевненості у собі. Пригнічений психічний стан може продукувати безпідставне почуття страху. «Страх, як і біль, – це дуже неприємні почуття, і людина намагається будь-що його позбутися ... одним із найбільш дієвих прийомів витіснення страху є агресивність» [9, с. 173]. Механізм оборонної агресії мобілізується у людини не лише тоді, коли вона відчуває безпосередню загрозу, а й тоді, коли явної загрози немає. Найчастіше людина проявляє агресію завдяки страху перед уявною загрозою.

Людині для виживання, за Е. Фроммом, необхідні не лише фізичні, а й психічні умови. Вона мусить підтримувати певну психічну рівновагу, що необхідно для її існування. Звідси такі підстави агресії, як приниження, образа, суперечність у поглядах і т. п.

Отже, для забезпечення душевного благополуччя людині необхідно задовольнити її певні екзистенціальні потреби, причини яких приховані в умовах людського існування. На основі екзистенціальних потреб виникають пристрасті і характер людини як сукупність

пристрастей. Якщо біологічні та екзистенціальні потреби у людей спільні, то характер є різним. Причина цього – різні умови формування особистості.

Одна із екзистенціальних потреб людини – потреба в діяльності її нервової системи. Стимулом такої діяльності може бути творчість. Але для зайняття творчістю необхідно докласти немало зусиль. Сучасна ж цивілізація нездатна масово продукувати творчі стимули, і людство йде шляхом найменшого опору: шукає причини когось ненавидіти, кимось керувати, комусь шкодити. Е. Фромм був переконаний, що злочинця можна вважати екзистенціальним відступником – людиною, якій не вдалось стати тим, ким вона могла стати відповідно до своїх екзистенціальних потреб. Агресивна поведінка для неї – це спосіб створення ілюзії задоволення своїх екзистенціальних потреб.

Суттєвим фактором агресивної поведінки є заздрість. Заздрість можна інтерпретувати як стан, почуття, переживання неприязні до іншої особи щодо її щастя, благополуччя, успіху, моральності, культурного рівня, зовнішнього вигляду, матеріальної або якоїсь іншої переваги. Це визнання переваги поєднується з почуттям досади, ворожості до об'єкта заздрості. Заздрість експонує вибагливі бажання мати, володіти на рівні іншої особи або навіть перевершувати її, домінувати. Будучи породженням конкурентного почуття, інтенція заздрості спрямована на прагнення зруйнувати вказану перевагу. У системі людських екзистенцій заздрість перебуває в ряду таких феноменів, як страждання і страх, що носять негативний, руйнівний характер [10]. Найчастіше заздрісник ніяк не пояснює свою поведінку.

Заздрісники, для яких заслужений успіх іншої людини є власною невдачею, можуть бути надзвичайно агресивні.

(Якщо успіх незаслужений, якщо досягнення людини пов'язані не з її працею, а з тим, що у корумпованому суспільстві все купується і продається, тут слід говорити не про заздрість, а про обґрунтоване почуття справедливості, про прагнення її відновити). Призведе заздрість до реальних агресивних дій чи ні – залежить від ряду факторів, у т. ч. і від ситуації. За сприятливих умов, наприклад, безпечних для них, заздрісники намагаються дискредитувати людину, її здібності і особистість загалом. При цьому зазвичай вдаються до агресивних дій психологічного характеру: погроз, образ і принижень, несправедливості, недооцінки особистості і її досягнень, різних форм дискримінації, наклепів, приписування негативних ярликів і т. п. Намагаючись виправдати свою поведінку, приховати справжні її причини, заздрісник розщеплює своє уявлення про особистість об'єкта заздрості на інструментальну і характерологічну частини, які в результаті тісно взаємопов'язані і взаємозумовлені: його оголошують «хорошим спеціалістом», але «поганою людиною». Перше складно спростувати, якщо спеціаліст дійсно хороший і це відомо багатьом. А друге також складно спростувати, якщо інформація поширюється серед людей, які не є добре знайомі з жертвою. Така ситуація досить поширена в наукових колективах. На жаль, в таких колективах завжди знаходяться люди, які мають лише безмежні амбіції і здібності кар'єриста за відсутності здібностей вченого. Той, хто не досяг бажаних успіхів, нерідко знаходить об'єкт для емоційної розрядки у своєму середовищі – звертає увагу на тих, хто досягнув більшого, ніж він. Але досягнення людини є результатом не лише здібностей і вміння, а й не меншою мірою її характеру: вольових якостей, цілеспрямованості, працелюбства тощо. Не кожен заздрісник здатен це зрозуміти.

Різновидом агресивної поведінки є поширення пліток. Плітки дискредитують особистість, завдають їй шкоди. У випадку пліток відбувається поєднання підсвідомої мотивації зі свідомою. Вигадана інформація, що стосується небагатьох, але саме тих, хто цікавий багатьом, поширюється в усній формі, тобто у жанрі усної розповіді. Жанр, як відомо, диктує свої закони: на об'єкт пліток переносяться особливості і нахили тих, хто поширює плітки, приписуються характеристики, близькі їм самим, їх особисті симпатії, антипатії і неусвідомлені прагнення, як активні дійові сили підсвідомості. Плітки – це складова суспільної думки і, разом з тим, елемент прихованого механізму контролю мас або неформальних лідерів над лідерами формальними, або просто особами, яким намагаються зашкодити. Страх перед плітками, які можуть вплинути на репутацію людини, є одним із факторів, що визначають поведінку насамперед конформістів або просто досить обережних людей. Адже за допомогою пліток знижується довіра до противників, породжуються негативні емоції та відношення. У цьому полягає тактична функція пліток [11, с. 470].

Суттєвим фактором агресивної поведінки є десоціалізація особистості, як процес розриву взаємозв'язків особи і суспільства. Це вид соціального відчуження, що зводить до мінімуму потреби та інтереси більшості людей, тим самим звужуючи соціальний простір індивіда, в межах якого раніше реалізувались його різні соціальні ролі. Сукупність усіх десоціалізуючих факторів на психологічному рівні підштовхує людину до стану агресії, страху, або ж апатії, депресії, конформізму. За таких умов найбільш пристосованими виявляються саме конформісти і маргінали, які у випадку тиску або проблемної ситуації «забувають» про будь-які

моральні принципи і поступаються власними переконаннями заради виживання, кар'єри, можливості реалізувати свої інтереси, або просто заради власних амбіцій. Маніпулятивний тип людини стає характерною рисою асоціального суспільства, яке в результаті стає схильним до агресивної поведінки [12, с. 18].

Таким чином, можна зробити висновок, що агресивна поведінка індивіда є результатом складної взаємодії соціальних і біологічних факторів, дія яких корегується конкретними відносинами, конкретною ситуацією, в яку він потрапляє.

Насилля може бути фізичним, що полягає у знущанні над людиною, завданні їй фізичного болю, і психологічним, психічним, що зустрічається набагато частіше. Егоїзм, заздрість, бажання самоствердження, амбіції, корисна мета та інші подібні фактори нерідко підштовхують людину до агресивних дій, за допомогою яких вона прагне досягти бажаного.

Агресія є складним явищем, що має багато причин. Одним із основних факторів агресивної поведінки, на нашу думку, є заздрість – сильне почуття, викликане неадекватною оцінкою власного потенціалу, переживанням власної ущербності (нерідко, навіть нікчемності), незадоволенням результатами порівняння себе з кимось іншим, що є реакцією на заслужені успіхи іншої людини. Незаслужені (безпідставні) успіхи іншої людини, образа у зв'язку з необґрунтованим вирішенням якоїсь проблеми має стимулювати не заздрість, а справедливе обурення. Бажання відновити справедливість може бути реалізоване шляхом активних дій, але такі дії не відповідають основній ознаці агресії – їх мотивом не є завдання шкоди.

Звичайно ж, фактором руйнівної поведінки є амбіції. Прагнення до успіху можна вважати нормальним, але якщо воно перетворюється у нав'язливу ідею і реалізується за рахунок страждань інших

людей, наслідки можуть мати руйнівний характер. Важко спростувати справедливі слова Н. Макіавеллі: «Як тільки люди припиняють боротися, змушені до боротьби необхідністю, вони починають боротися, змушені до цього честолюбством» [13, с.10]. Посилення соціальних відмінностей між людьми стимулює конкуренцію, неминуче призводить до зіткнення амбіційних прагнень на фоні деформації правової свідомості та моральної деградації особистості і суспільства загалом.

Способом нейтралізації такого фактора агресивної поведінки, як амбіції, є створення умов, що сприяють розкриттю особистісного потенціалу кожної людини. Можливість створення таких умов суттєво залежить від успіхів держави у боротьбі з корупцією. Саме завдяки наявності корупції добробут людини, її безпека, можливість реалізації законних інтересів визначаються не особистісним потенціалом і працею, а зв'язками, матеріальним становищем, «платоспроможністю». Впевненість у неможливості домогтись хоч якоїсь справедливості, законним шляхом реалізувати свої інтереси стимулює агресивну поведінку.

Усунути всі фактори агресивної поведінки неможливо. Покарання певною мірою може використовуватись для контролю агресії, але воно нездатне не лише подолати її причини, а навіть всі прояви агресивної поведінки. Людина зазвичай прагне діяти відповідно до поглядів, яких вона дотримується. Якщо у певному суспільстві агресія вважається прийнятною формою поведінки, індивід буде використовувати цю форму, не надто задумуючись над її наслідками. Зараз можна говорити про агресивне суспільство, яке формує свої правила поведінки – боротьби за виживання. Масштаби кримінальних проявів залежать від рівня агресивності суспільства. Складна економічна, політична та соціально-психологічна ситуація провокує посилення факторів агресивної поведінки, розширює масштаби і сферу проявів агресії. Щоб зменшити прояви агресії, необхідно змінити суспільство, підвищити рівень його правової культури і правової свідомості. Неабияка роль у виконанні цього завдання належить юридичній науці, яка мусить поглиблено дослідити фактори агресивної поведінки. Визначення причин негативного явища є серйозним кроком до його подолання.

Список використаної літератури

1. Волконская Е. К. Агрессия : криминологические аспекты // Вестник Воронежского института МВД России. – 2012. – №4 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://cyberleninka.ru/article/n/agressiya-kriminologicheskie-aspekty>
2. Скретнева Н. В. Криминологическая характеристика насилия // Сибирский юридический вестник. – 2003. – №3 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.law.edu.ru/doc/document.asp?docID=1138931>
3. Криминальная агрессия // Жмуров Д. В. Словарь терминов агрессии [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.vocabulary.ru/word/142/>
4. Дзалиев М. И., Иззатдуст Э. С., Киреев М. И. Современный терроризм: социально-политический облик противника / МВД РФ. Академия управления ; под общ.ред. В. В. Гордиенко. – М. : Academia, 2007. – 672 с.
5. Почебут А. Г., Мейжис И. А. Социальная психология. – СПб. : Питер, 2010. – 672 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.irbis.vegu.ru/tepos/11804/HTML/index.htm>

6. *Бэрон Р, Ричардсон Д.* Агрессия ; пер. с англ. – СПб. : Питер, 1997. – 336 с.
7. *Змановская Е. В.* Девиантология : (Психология отклоняющегося поведения) : учеб. пособ. для студ. высш. учеб. заведений / Е. В. Змановская. – 2-е изд., испр. – М. : Изд. центр «Академия», 2006. – 288 с.
8. *Берковиц Л.* Агрессия: причины, последствия и контроль. – СПб. : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2001. – 512 с.
9. *Фромм Э.* Анатомия человеческой деструктивности : пер., авт. вст. ст. П. С. Гуревич. – М. : Республика, 1994. – 447 с.
10. *Гусова В. А.* Зависть как социальный феномен : дисс. ... канд. филос. наук : 09.00.11 / В. А. Гусова ; Гос. образовательное учр. высш. проф. образования, Моск. гос. технолог. университет «Станкин». – М., 2006. – 130 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.dissercat.com/content/zavist-kak-sotsialnyi-fenomen>
11. *Ольшанский Д.* Политическая психология. – СПб. : Питер, 2002. – 576 с.
12. *Тимошенко В. І.* Соціальні детермінанти агресії // Держава і право. Зб. наукових праць. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – К., 2012. – Вип. 56. – С. 14-18.
13. *Шейнов В. П.* Психология власти. – М. : Ось-89, 2003. – 528 с.

Стаття надійшла до редакції: 8.04.2015.

Aggressive behavior: its nature and causes

V. I. Tymoshenko

We consider the concept of «aggressive behavior». Identify and analyze the reasons for such behavior. Focuses on the criminal aggression, its features. Correlation aggression harm. Delineating the concept of «aggression» and «aggressiveness». Substantiates the social determinism of aggression.

Keywords: *aggression, aggressiveness, aggressive behavior, violence, damage, personality, criminal aggression, the participants in the conflict, identity formation.*

Received: 8.04.2015.

Агрессивное поведение: его сущность и причины

В. И. Тимошенко

Рассматривается содержание понятия «агрессивное поведение». Определяются и анализируются причины такого поведения. Акцентируется внимание на криминальной агрессии, ее особенностях. Прослеживается связь агрессии с вредом. Разграничиваются понятия «агрессия» и «агрессивность». Обосновывается социальная детерминированность агрессии.

Ключевые слова: *агрессия, агрессивность, агрессивное поведение, насилие, вред, личность, уголовная агрессия, участники конфликта, формирование личности.*

Получено: 8.04.2015.